

Mirosław Pecuch

**WPLYW FOLKLORU MUZYCZNEGO
NA ZACHOWANIE ŁEMKOWSKIEJ TOŻSAMOŚCI
KULTUROWEJ (NA PRZYKŁADZIE PÓŁNOCNEJ
CZĘŚCI WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO)**

Śpiwanoczky moji,
deż ja was podiju,
pidu do lisyka,
tam ja was posiju.

Niektóre przejawy kultury narodowej w tzw. normalnych warunkach często bywają niedoceniane i spychane na margines, jednakże w sytuacji życia diasporalnego zyskują zupełnie inny wymiar. Szczególnym tego przykładem jest folklor. A. Posern-Zieliński badając Polonię amerykańską zauważył, że stanowi on jedną z najlepiej zauważalnych cech kultury etnicznej grup mniejszościowych, pełni bowiem w ich życiu ważne funkcje integracyjne, kompensacyjne i symboliczne (Posern-Zieliński 1982, 91).

W niniejszym artykule postanowiłem skoncentrować się na współczesnym łemkowskim folklorze muzycznym i jego roli w środowisku Łemków. Pragnę w ten sposób ukazać znaczenie „żywej pieśni” dla utrzymania łemkowskiej odrębności kulturowej, udowodnić, że pieśń jest jednym z wyznaczników tożsamości kulturowej rozproszonych Łemków. Artykuł powstał na podstawie badań i obserwacji społeczności łemkowskiej zamieszkałej w północnej części województwa lubuskiego¹. Na marginesie pragnę dodać, że sam wywodzę się z opisywanego środowiska.

Dyskusja na temat zakresu pojęcia *folklor* nie została dotąd zamknięta, za najbardziej jednak użyteczną można uznać definicję W. Gusiewa sprowadzającą folklor do amatorskiej twórczości słowno-muzyczno-choreograficznej i dramaturgicznej (Gusiew 1974, 7). Zdaniem B. Linette dane zjawisko tylko

¹Mówiąc o północnej części województwa lubuskiego, mam na myśli tereny byłego województwa gorzowskiego oraz gminy Łągów Lubuski i Torzym.

wtedy można zaliczyć do folkloru, gdy występuje ono wewnątrz danej społeczności, gdy jest uprawiane na własny wewnętrzny użytek (Linette 1970, 33–34). Według P. Bogatyriewa jakikolwiek utwór staje się faktem folkloru dopiero z chwilą przyswojenia go przez daną społeczność (Bogatyriew 1979, 309).

Folklor dla etnicznych grup mniejszościowych jest symbolem więzi i jedności z narodem, wyrazem symbolicznych wartości narodowych i godności narodowej. Wyraża się to w tendencji do manifestacyjnego demonstrowania folkloru dla wyrażenia swej etnicznej dumy i podkreślenia własnej tożsamości realizowanej w ramach tzw. zewnętrznych zwyczajów etnicznych. Mamy tu do czynienia głównie z folklorem widowiskowym – scenicznym folkloryzmem (Posern-Zieliński 1982, 94–96). W społeczności łemkowskiej w Polsce taką funkcję pełnią głównie festiwale etniczne typu „Watry”. Przeciwnieństwem tej formy folkloryzmu są typowe dla etnicznego folkloru tzw. wewnętrzne zwyczaje etniczne istniejące nie na pokaz, lecz dla własnej wewnętrznej potrzeby. Ten rodzaj folkloru ma wymiar bardziej prywatny, intymny, spontaniczny (Posern-Zieliński 1982, 96).

Przez tożsamość kulturową rozumiem (za K. Kwaśniewskim) „najważniejszy rodzaj tożsamości zbiorowej, który polega na historycznie uwarunkowanym, kulturowym sposobie zachowania przez inną zbiorowość ludzką istnienia i ciągłości gatunku oraz równowagi biopsychicznej”. Obejmuje ona elementy dziedzictwa, nawet całkowicie lub częściowo zdezaktualizowane. Odrębność wyróżników kulturowych, jak i osiągnięty poziom powszechników społeczno-ekonomicznych i cywilizacyjnych wewnątrz danej kultury określają rodzaj, proporcje i ustrukturywanie jej składowych elementów. Kształtują się one przez kontakty z innymi kulturami zarówno w przeszłości, jak i obecnie (*Słownik ...* 1987, 351).

Terminem *Łemkowie* obejmują zarówno dawnych, jak i obecnych wschodniosłowiańskich mieszkańców regionu w Beskidach zwanego łemkowszczyzną oraz ich potomków urodzonych i wychowanych na Ziemiach Zachodnich. W 1947 roku w wyniku akcji „Wisła” deportowano na Ziemię Zachodnią i Północną około 150 tysięcy osób narodowości ukraińskiej zamieszkujących dotąd tereny od Szczawnicy po Białą Podlaską. Na Ziemi Lubuskiej osadzono wówczas ponad 11 tysięcy przesiedleńców, z czego w jej północnej części około 4000 (szerzej zob. *Akcja ...* 1993; Drozd 1997; Dudra 1998; Pecuch 1997). W większości byli to Łemkowie, ludność góralska o dużym poczuciu własnej odrębności.

Funkcje pieśni – tak jak funkcje innych faktów społecznych – tworzą całościową strukturę. Poza estetyczną pieśń spełnia różnorodne inne funkcje: funkcję magiczną, funkcję znaku regionalnego, funkcję regulowania pracy,

funkcję oznaczającą wiek osoby śpiewającej, funkcję wskazówki, kto powinien daną pieśń śpiewać itp. (Bogatyriew 1979, 320).

Pieśń jest nierozzerwalnie związana z językiem ojczystym. „Mowa i pieśń to najważniejsze i nieodłączne rysy duchowości narodu. To dwie równoznaczne zdobycze jego twórczego geniuszu. Są one nierozdzielne i za każdym razem, gdy mówi się o języku, jednocześnie przypomina się pieśń, bo one wyznaczają samodzielność narodu” (Nud’ga 1989, 4). Pieśń jest drugim obok języka wielkim skrzydłem kultury narodu. „W pieśni odkrywa się jego dusza, charakter, jego estetyka, a także historyczna obecność i ideały. [...] O narodzie sądzą na podstawie jego pieśnianej spuścizny – podstawy duchowej kultury narodu” (Nud’ga 1989, 6).

Swoista jest pieśń łemkowska – „lakoniczna w wyrazie, wynalazcza w formie”. W łemkowskiej pieśni wabi żwawy optymistyczny ton, jest ona na wskroś przeszyta żartobliwymi, frywolno-parodycznymi nastrojami. Ironiczne półtony przewijają się nawet w poważnych pieśniach obrzędowych czy balladach (Gyza 1972, 6–7).

Pieśń towarzyszyła życiu Łemków niemal w każdej chwili. W jej olbrzymim zasobie dominują *śpiwanky* dziewczęce traktujące przede wszystkim o miłości oraz ballady – „dumy o dziejach zwykłych ludzi”. Najpopularniejsze tematy ballad łemkowskich to: synowa zamieniona w topolę, ślub brata z siostrą, matka trucicielka, dzieciobójczyni, los żony rozbójnika, powrót żołnierza z wojny, miła w grobie i inne. Stosunkowo niewiele jest pieśni, które mówiłyby o życiu codziennym Łemków, często jednak wspomina się w nich żyto, owies, prace polowe, wypasanie zwierzyny domowej. Znaleźć można wśród nich pieśni dziewczęce i kawalerskie, pastusze i kosiarskie, o życiu rodzinnym, o sieroctwie i inne, tzw. zawodowo-obyczajowe. Duże znaczenie mają zwłaszcza pieśni „kasarniane” opiewające z wielkim smutkiem i tęsknotą służbę w armii. Swoim charakterem bliskie są im pieśni emigranckie.

Wielką rolę odgrywały w życiu Łemków pieśni rodzinno-obrzędowe, głównie weselne i chrzestne, bożonarodzeniowe *koladki* i *szczedriwky* oraz *wesnianky* i śpiewane na św. Jana pieśni *sobitkowe*. Spośród pieśni powszechnych zasługują na uwagę pieśni żartobliwe i frywolne, intonowane luźnie, przy różnych okazjach (Gyza 1972, 9–12).

Pomimo perypetii, jakie w ostatnim półwieczu przechodzili Łemkowie, ich pieśni zachowały się do dzisiaj i często są śpiewane przez młode pokolenie. Funkcjonowanie pieśni w życiu współczesnych Łemków można rozpatrywać przede wszystkim w dwóch zasadniczych płaszczyznach: 1) religijno-obrzędowej, 2) towarzysko-biesiadnej. Łącznikiem między obydwoma płaszczyznami są pieśni rodzinno-obrzędowe powiązane głównie z obrzędami przejścia (z okazji chrzcina i wesela).

Do sfery religijno-obrzędowej zaliczam w tym wypadku pieśni śpiewane wyłącznie w okolicznościach powiązanych z obrzędami natury religijnej. Są to przede wszystkim pieśni cerkiewne śpiewane podczas nabożeństw² i powiązane z nimi pieśni o charakterze religijno-obrzędowo-biesiadnym wykonywane głównie w kręgu rodzinnym podczas dorocznych uroczystości świątecznych (mam tu na myśli zwłaszcza bożonarodzeniowe *koladky* – koledy). Określone grupy pieśni religijno-obrzędowych nie występują samoistnie, stanowią integralną część obrzędu i mają ściśle wyznaczony porządek wykonywania. Związane jest to przede wszystkim z układem roku liturgicznego.

Nośnikiem i główną ostoją pieśni cerkiewnych, liturgicznych są ludzie starsi, wychowani jeszcze przed przesiedleniem, a także księża. Ludzie starsi znają te pieśni na pamięć i dlatego głównie oni prowadzą z kapłanem rytym nabożeństwa. Przedstawiciele młodego pokolenia zwykle znają je fragmentarycznie i z reguły „ciągną” za starszymi, wspomagając się często modlitewnikami.

Podczas nabożeństw w obrządku wschodnim, zarówno greckokatolickich, jak i prawosławnych, na omawianym obszarze są śpiewane z reguły te same pieśni, podobnie układ liturgiczny *bohostuzynia* jest ten sam. Różnice występują jedynie częściowo w melodyce (co jest wynikiem odmienności w tradycji muzycznej poszczególnych wsi górskich) oraz w pewnym stopniu w języku, w jakim się śpiewa. W cerkwiach prawosławnych północnej części województwa lubuskiego używany jest język staro-cerkiewno-słowiański z wymową ukraińską, natomiast w świątyniach greckokatolickich podczas nabożeństw coraz częściej przeważa literacki język ukraiński.

Pieśń śpiewana w cerkwiach stanowi dla Łemków wspólną grupową modlitwę, sposób oddawania czci Bogu „po swojemu”, odzwierciedlenie „swojej” wiary. Dzięki temu jest jednocześnie ujawnianą sakralizacją własnej odrębności od polskiej większości i elementem jednoczącym lokalne społeczności łemkowskie.

Spośród pieśni religijno-obrzędowych na szczególną uwagę zasługują *koladky*, jako że szeroko wychodzą one poza obrzędy cerkiewne i pełnią dodatkowo funkcję biesiadną. *Koladky* poza cerkwią są śpiewane przede wszystkim przez rodziny w czasie *Welyji* – *Świat Weczera* (Wigilii) i *Rizdwa* (Bożego Narodzenia). Nosicielami tradycji śpiewania koled są przedstawiciele starszego pokolenia, którzy starają się zachować i przenieść na wnuki odziedziczone

²W województwie lubuskim istnieją zarówno parafie prawosławne, jak i greckokatolickie. Obydwa wyznania są tradycyjne dla Łemków. W północnej części województwa nabożeństwa w obrządku greckokatolickim odbywają się w Gorzowie, Strzelcach Krajeńskich, Skwierzynie, Międzyrzeczu, Osiecku (gmina Bledzew) i Pożrzadle (gmina Łągów), prawosławne natomiast w Gorzowie, Brzozie (gmina Strzelce Krajeńskie), Ługach (gmina Dobiegniew) i Torzymiu.

czone wartości. Zwyczaj śpiewania kolęd jednak stopniowo zanika, a w wielu rodzinach od dawna już się go nie kontynuuje. Niemal w zupełnym zaniku jest zwyczaj kolędowania po domach. Jedyny w regionie zespół kolędników odwiedzających lemkowski domostwa stanowią zorganizowani przez Sylwestra Madzelana (zmarł w 1997 roku) mieszkańcy Międzyrzecza i okolic.

Znacznie większa, niż by się można tego spodziewać, jest rola śpiewanych często bez większych okazji pieśni z kręgu towarzysko-biesiadnych. Większość spotkań towarzyskich obejmujących Łemków kieruje się właściwie dwiema podstawowymi zasadami: 1) dążenie do prowadzenia rozmów niemal wyłącznie po łemkowsku, 2) śpiewanie wyłącznie pieśni łemkowskich (a szerzej – ukraińskich). Co ciekawe, o ile rozmowy po polsku są dopuszczalne, śpiewanie w tym języku jest nietaktem.

Współcześnie łemkowska pieśń towarzysko-biesiadna funkcjonuje przede wszystkim wśród młodego pokolenia Łemków, przedstawiciele starszej generacji są zaś częściowo jej nosicielami i nauczycielami. Śpiewa się tradycyjne i współcześnie powstałe pieśni łemkowskie oraz tak zwane ogólnoukraińskie. Znajomość pieśni bierze się z kilku źródeł:

1) pokolenie starsze urodzone jeszcze w górach: przekazanie pieśni przez rodziców i dziadków, którzy śpiewali swoim dzieciom i wnukom;

2) różnego rodzaju imprezy etniczne, na przykład *małanki* czyli zabawy noworoczne, *watry* czyli rozbudowane spotkania przy ognisku: przejmowanie znajomości pieśni od rówieśników;

3) różnego rodzaju śpiewniki drukowane w wydawnictwach polskich i ukraińskich;

4) repertuar łemkowskich i wykorzystujących łemkowskie motywy zespołów muzycznych.

Znajomość dużej liczby pieśni i ich wspólne śpiewanie na imprezach etnicznych stanowi powód do dumy i wzrostu prestiżu w środowisku młodych Łemków. Wokół osób wiele śpiewających i akompaniujących sobie często na gitarze lub akordeonie zbierają się niemal zawsze grupy, które przyłączają się do wspólnego śpiewania, nieraz zaś tylko słuchają, próbując nauczyć się nieznanych im jeszcze piosenek.

Śpiewa się głównie przy ogniskach. W ciągu lata jest zawsze kilka miejsc i okazji, by spotkać się w węższym lub szerszym gronie, rozpalić ogień i pośpiewać. W ten sposób zrodziły się „Watry”, spośród których największą sławą i najdłuższą tradycją na Ziemi Lubuskiej cieszy się „Łemkowska Watra” w Ługach w gminie Dobiegniew (odbywa się nieprzerwanie od 1991 roku). Do historii przeszła też „Watra” w Pożrzadle w gminie Łągów, którą mieszkańcy wsi organizowali w latach 1991–1993 (ogólnolemkowski „Wat-

ry” ściągające Łemków z całego świata odbywają się w Zdyni w Gorlickiem i Michałowie w Legnickiem). Okazją do pośpiewania są również zabawy taneczne, zwłaszcza noworoczne *małanki*, które tradycyjnie odbywają się w Strzelcach Krajeńskich i Gorzowie (wielu Łemków jeździ również na zabawy do Legnicy lub Przemkowa).

Śpiewane są różne pieśni, od żartobliwych i frywolnych kołomyjek po stonowane ballady, a nawet niektóre weselne, na przykład *Horyła sosna, pałała, pid niom diwczynyna stojała*. Do najpopularniejszych należą:

1) pieśni wesołe, żartobliwe, o żwawym rytmie, często traktujące o miłości, na przykład:

Lisom lisom pry dołyni
zozuleńka kukat nyini
Heja-hoj, lełyja,
lubowannia to welyka pasyja;

2) tak zwane pieśni kozackie, w tym najpopularniejsze w szeroko pojmowanej diasporze ukraińskiej w Polsce pieśni marszowe: *Jichaw kozak czerez misto* i *Rozpriadajte chłopci koni* oraz lirycznie opiewające śmierć w boju: *Powijaw witer stepowyj, Jichaw kozak na wijnońku*;

3) liryczne, powodujące nastrój zadumy, sentymentalno-nostalgiczne ballady o miłości i przeszłości. Szczególnie chętnie jest śpiewana powstała już na ziemiach zachodnich piękna pieśń autorstwa Semana Madzelana pod tytułem *W temnu nyczku*, która na stałe zadomowiła się w świadomości Łemków:

W temnu nyczku w Uboczy
sowa hukat po noczy
drymlat hory i ludy splat
łem Hanyczka z Wanyczkom
pozerajut soj w oczy
pozerajut soj w oczy
łem ...

Gdy sporadycznie zbierają się i zaczynają śpiewać osoby starsze, w pieśniach przez nie śpiewanych odżywa nigdy do końca nie wygłuszona nostalgia za rodzinnymi stronami:

Hory naszymy, hory,
jak wy zubożały,
żeste naszoho holosu
dawno ne słyżały.

Często w środowisku lemkowskiemu uzupełnieniem „żywej” pieśni są płyty i taśmy z muzyką lemkowską i ukraińską, które można znaleźć niemal w każdej rodzinie lemkowskiej. Są to przede wszystkim taśmy z nagraniami zespołów muzycznych wywodzących się z Polski, Ukrainy, Słowacji oraz Stanów Zjednoczonych i Kanady. Nagrania te kolekcjonują głównie przedstawiciele młodego pokolenia. Podstawowym kryterium wyboru jest język tekstów, to znaczy dialekt lemkowski, szerzej zaś język ukraiński. W ich posiadanie wchodzi się poprzez nagrywanie własnym sumptem na koncertach, przegrywanie z pożyczonych kaset, zakupywanie na „Watrach” lub innych imprezach etnicznych. Kaset tych słucha się głównie w czasie spotkań towarzyskich w przerwach między śpiewaniem. Słucha się jednak ich również często dla rozrywki i odprężenia podczas codziennych czynności domowych, a nawet podczas jazdy samochodem. Doprowadza to do trwania w domu swoistego „lemkowskiego mikroklimatu”, który przeciwstawia się atmosferze płynącej ze środków masowego przekazu „polskości” i równowazy jej wpływy. Wraz z innymi czynnikami (głównie rozmowami po lemkowski) powoduje funkcjonowanie w grupach, rodzinach czegoś w rodzaju „osobistej autonomii kulturowej”, czyli niezależności kulturowego funkcjonowania w społeczeństwie.

Wspólne śpiewanie przyglusza wśród śpiewających kompleksy etniczne i powoduje wzrost dumy z siebie i swojej grupy. Zanika wtedy syndrom pewnego wyobcowania ze społeczeństwa polskiego, nasila się zaś poczucie nieco wyabstrahowanej jedności grupowej „swoich ludzi” i wzrost własnej wartości. Śpiewanie „swoich” pieśni jest podstawowym elementem wpływającym na rozwój dumy ze „swojej” kultury, którą często przeciwstawia się dominującej kulturze polskiej i stawia na wyższym od niej poziomie. Swoją wyższość udowadnia się też przekonaniem, że przeciętni Polacy niemal wcale nie śpiewają. Najważniejsza rola „żywej” (to jest śpiewanej) pieśni polega jednak na tym, że jest ona sposobem na obronę przed totalną asymilacją i unifikacją kulturową, a także ułatwia odnowę więzi z przeszłością.

Literatura

- AKCJA „Wisła”. Dokumenty (1993), oprac. E. Misiło, Warszawa.
- BOGATYRIEW P. (1979), *Semiotyka kultury ludowej*, Warszawa.
- DROZD R. (1997), *Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”*, Warszawa.
- DUDRA S. (1998), *Łemkowie. Deportacja i osadnictwo ludności lemkowskiej na Środkowym Nadodrzu w latach 1947–1960*, Głogów.

- GUSIEW W. (1974), Estetyka folkloru, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- GYŻA O. (1972), Ukrajński narodni pisni z Łemkiwszczyzny, Kyjiw.
- LINETTE B. (1970), Folklor muzyczny a folklor, [w:] Folklor w życiu współczesnym. Materiały z ogólnopolskiej sesji naukowej w Poznaniu w 1969 r., Poznań.
- NUD'GA G. (1989), Ukrajńska pisnia u switi, Kyjiw.
- PECUCH M. (1997), Ukraińcy w Gorzowskiem, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” nr 4.
- POSERN-ZIELIŃSKI A. (1982), Tradycje a etniczność. Przemiany kultury Polonii amerykańskiej, Wrocław – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- SŁOWNIK etnologiczny. Terminy ogólne (1987), red. Z. Staszczak, Warszawa.

Mirosław Pecuch

**ZUM EINFLUSS DER MUSIKFOLKLORE AUF DIE ERHALTUNG
DER LEMKEN-KULTURIDENTITÄT
AM BEISPIEL DES NÖRDLICHEN TEILS
DER WOJEWODSCHAFT LUBUSKIE (LEBUS)**

Zusammenfassung

Die Folklore ist eine der bemerkbarsten Eigenschaften der ethnischen Kultur von Minderheitsgruppen, denn sie bleibt für sie ein Symbol des Bündnisses und der Einheit mit ihrer Nation. Eine ganz besondere Bedeutung hat das Volkslied, das untrennbar mit der Muttersprache verbunden ist. Dieser Artikel zeigt die Rolle des Liedes für die Erhaltung der Kultureigentümlichkeit von Lemken (bzw. Rusnaken – einer ukrainischen Minderheit der ursprünglichen Bergbewohner in den Beskiden).

Das Lied funktioniert im Leben der heutigen Lemken auf zwei Ebenen: 1) auf religiös-sittlichen und 2) geselligen. Zu den religiös-sittlichen zählt man griechisch-katholische Kirchenlieder, die während des Gottesdienstes und zu Hause anlässlich der Kirchenfeste gesungen werden. Sie sind sowohl gemeinsames Gebet als auch ein Element der Sakralisierung ihrer Eigentümlichkeit, was die Lemken-Gemeinschaft vereinigen läßt. Beachtenswert sind *Koladky* (Weihnachtslieder).

Eine viel größere Rolle, als man erwarten könnte, spielen die Lieder, die im geselligen Beisammensein gesungen werden. Dies ist damit verbunden, daß sich

die meisten geselligen Zusammenkünfte dieser Minderheit nach zwei Prinzipien richten. Erstens strebt man danach, um damals fast nur in seiner Muttersprache zu sprechen und zweitens – um ausschließlich die Lemken-Lieder (breiter gemeint ukrainische Lieder) zu singen. Gesungen wird hauptsächlich am Lagerfeuer oder an Tanzabenden. Man singt verschiedene Lieder – von den scherzhaften über schlüpfrige zu Hochzeitsliedern.

Eine Ergänzung des „lebendigen“ Liedes sind oft Cassetten oder Platten mit der (ukrainischen) Lemken – Musik, die in den Pausen zwischen dem Liedersingen oder auch während der Haushaltstätigkeiten gehört werden.

Gemeinsames Singen läßt ethnische Komplexe abschwächen und trägt dazu bei, daß man sowohl auf sich selbst als auch auf seine Gruppe stolz ist. Das Gefühl der Gruppeneinheit „der Einheimischen“ und des eigenen Wertes wird stärker. Die wichtigste Rolle des „lebendigen“ Liedes beruht jedoch darauf, daß es eine Wehrmethode gegen totale Assimilation und unifizierte Kultur ist sowie auch die Bindung mit der Vergangenheit ermöglicht.